

Készség, tehetség, elkötelezettség

Demeter Ervin: *Erdélyiség. Egy elszakított nemzet rész művészete*

Kolozsvár, 2024, Exit Kiadó

Mi mással kezdhethetnénk ennek a könyvnek az ismertetését, mint a szerző ama megállapításával, hogy „hiánypótló, képzőművészeti ismereteket időben és térben összegző, de változó műfaji területeket integráló kötetet tart kezében az olvasó”. Mi volt a célja ezzel a rendkívül gazdag tartalmú, örömszerző szép munkával? Nem más, mint az, hogy „bemutassa a Trianon utáni erdélyi magyar képzőművészet alkotóinak saját művein, arcképein és önarcképein keresztül a fájdalmasan elszakított nemzet rész... különlegesen gazdag alkotói korszakát”, azt a száz esztendő, amikor „a teremtés iránti készség, a tehetség és az elkötelezettség megáldott kényszere átszötte tiszta színeivel még a szürke hétköznapokat is...”

Valóban hiánypótló kiadvány, „hiszen ilyen jellegű, ennyire széles körű áttekintése ennek az időszaknak ez idáig még nem történt meg”. Demeter Ervin számára rendkívüli élményt jelenthetett „ez a nem mindennapi szellemi utazás az erdélyi magyar művészek életének és munkásságának világába, hiszen lapról lapra egyértelműen kiviláglik, hogy milyen gazdag, mennyire sokszínű és határtalanul izgalmas univerzum ez, amelyben európai színvonalú alkotások születtek még a történelem érzéketlensége által kiváltott, igen viharvert időszak esztendeiben is”.

Tág összefüggésben szemlélve ezt a jelenségvilágot, lényegében ugyanerről tájékoztat bennünket Lyka Károly Bíró József: *Erdély művészete* (1941) című könyvéhez írt *Előszavában*: „Erdély művészetét nemcsak az ezeréves múlt fűzi hozzánk, hanem az a fontos küldetés is, hogy művészetünknek s vele az egyetemes európai művé-

szetnek is legkeletibb végvára. A Székelyföldnél megszűnik a nagy európai stílusok váltogazdasága, amely létre tudta hozni a román, gótikus, reneszánsz, barokk formarendet, s a Kárpátokon túl kezdődik az a nekünk idegen világ, amely a bizánci stílus kései hajtásaiból alakult ki lassú menetű módosításokkal.” Ami pedig jelen kiadás szerzőjének vitathatatlan érdeme: „Az erdélyiség finom vonásait... eddig ilyen egyetemességben nem rajzolta meg senki.”

A kiadványban gyönyörködve Kós Károly *Kiáltó Szóban* kifejtett gondolata jut eszünkbe: „A múlt ismerete és értékeinek megőrzése nélkül nem teremthetünk új értékeket sem, és akkor jövőnk sincs többé.” Kemény, de igaz szavak. Ennek az igazságnak a jegyében látott hozzá Demeter Ervin ennek a művészi világnak a bemutatásához. Ami bizony nem mindennapi nemzetiszolgálat!

Miért kezdi a szerző az erdélyi művészek és munkásságuk számbavételét 1920-tól? A gyermekinek tűnő kérdésre csak ez lehet a helyes válasz: azért, mert az első világháborút lezáró trianoni békediktátummal rúttul megcsonkították Magyarországot. A nemzet nagy részét elszakították tőlünk. Ezért van feltétlen szükség arra, hogy bemutassa az 1920-ban kialakult trianoni határok következményeként az anyaországiak számára „kevésbé követhető és voltaképpen hosszú időre csaknem láthatatlanná váló erdélyi magyar képzőművészet alkotásait, annak rendkívül gazdag világát a részt vevő művészek személyén keresztül”.

Demeter Ervin azokat az alkotókat veszi számba, akik a békediktátumot követően

is jelentőset alkottak az elszakított területeken. A művészek művei révén a könyvben „felváltva jelen van a színek üdítő és depressziós csokra, jelen van a kő, a bronz, az agyag, a drapéria, a textília és legfontosabbként a gondolat érce, ami együttesen formálja teljessé, teremti meg és teszi széppé azt a harmonikus emlékművet, ami egy sötét kor falán mégis csodálni való képként ragyoghat fel, hiszen azt jelzi, hogy csak a művészeté lehet az az egyetlen, emelkedett szellemi szféra, ami nem ismer el soha semmiféle határokat. Mert a határok változhatnak, de a művészet örök...”

Természetesen nem szerepelnek a kötetben azok a művészek, akik már korábban elhagyták Erdélyt, és „az anyaországban vagy máshol munkálkodtak” (Borsos Miklós, Bortnyik Sándor, Uitz Béla...). És azok sem, akik „művészi pályájukat már a szülőföldjüktől távoli országban kezdték el” (Szász Endre, Gross Arnold, Hajdú Étienne (István), Gyulai Lívius...).

A szerző gondolatmenetét követve, nyomatékossítanunk kell azt a megállapítást, hogy a történelmi Erdély mellett a köznyelv a „trianoni területek” fogalmát kiterjesztette azokra a korábbi magyar területekre is, a Partiumra és a Bánságra, amelyek azóta Romániához tartoznak. Így „a nagybányai művésztelep is az anyaországtól elszakított terület részévé vált”. Az itt alkotó művészek közül a szerző azokat a művészeket tekintette erdélyi magyaroknak, „akik továbbra is a városban maradtak, és ott folytatták következetesen művészi tevékenységüket” (Agricola Lídia, Balla Béla, Szervátiusz Jenő, Thorma János, Vida Géza...).

Az 1989-es romániai események sora változást hozott ezen a területen is, és „fokozatosan feloldotta az elzártságot”. Ezért „az ott élők művészi pályafutását és az ezt követő időszakban indulókét”, vagyis az 1970 után születetteket a kiadvány szerzője már az elzártság időszakát követő, szabadon alkotó generációk tagjainak tekintette.

Demeter Ervin négyéves (2020–2024) szorgalmas és kitartó kutatómunkájának eredményeként készült el a kötet. Ami hiánypótlásnak tekinthető elsősorban azért, mert a Trianon utáni (1920–1990) időtávban az erdélyi magyar képzőművészeti írások tartalmát, terjedelmét, formátumát magában foglaló ilyen monumentális mű eddig még nem látott napvilágot. A kötetben több mint 450 művész van jelen egy-egy oldalon. Önarc képpel vagy portréfotóval. Amennyiben egyik sem állt rendelkezésre, a szerző a Siklódy Ferenc csikszeredai grafikusművész által készített „panteonból mutatja meg arcképüket, vagy ennek hiányában piktogramportrét” használt jelzésként.

A sok-sok arra érdemes művész közül hadd említsük meg néhány rangosnak a nevét: Ady József, Árkossy István, Barcsay Jenő, Bardócz Lajos, Bocskay Vince, Botár Edit, Cs. Erdős Tibor, Cseh Gusztáv, Gergely István, Gy. Szabó Béla, Györkös Mányi Albert, Kedey Zoltán, V. Kedei Zoltán, Kovács Zoltán, Mattis Teutsch János, Miklóssy Gábor, Mózes Finta Edit, Páll Lajos, Szervátiusz Jenő, Szervátiusz Tibor, Thorma János, Veress Pál, Ziffer Sándor...

A kiadvány nemcsak a műkedvelő közönség számára nyújt hasznos információkat, hanem gyűjtők, műértők, művészettörténészek számára is hasznos kézikönyv, lexikon. A kötetben szereplő művészek névsora nem teljes, hisz a kötet terjedelme, technikai és egyéb feltételei határt szabtak ennek. A válogatás során a szerzőnek és segítőinek az volt a szándékuk, hogy a kötetbe azok a művészek kerüljen be, akik a jelzett időszakban jelentősen hozzájárultak Erdély és a partiumi részek – mint önálló művészi entitások – kialakulásához.

A művészek életútjának feltérképezése során Demeter Ervin „egységes és objektív szempontrendszer” alkalmazott. Az így készült méltatások tartalmazzák a születés idejét és helyét, a művész gyakorolt szakterületét (pl. festő, szobrász, művésztanár, rajztanár stb.), iskoláit, tanárait, mestereit, az alkotópálya helyszíneit,

jelentős közterületi alkotásait, elsősorban egyéni kiállításait, a róla megjelent fontosabb irodalmat, ha vannak, művészi írásait, elismeréseit, mindenekelőtt az állami kitüntetések, díjakat (pl. Szervátiusz Jenő-díj), a róluk készült monográfiákat, Művészeti Akadémia-tagságot, a róla elnevezett intézményt, nyughelyet, és azt is, hogy miképpen ápolja az utókor az emléket. A kötet tartalmazza továbbá az olyan különös tiszteletben levő jeles személyiségek, szellemi nagyságok nevét és az őket méltató szövegeket, mint Kós Károly, gróf Bánffy Miklós, jeles iparművészeket, ötvösöket, textileseket, üvegművészeket. Az albumban ezernél több reprodukcióban gyönyörködhetünk.

A kötet összeállításakor Demeter Ervin „értékes szakmai segítséget” kapott Banner Zoltán, Murádin Jenő, Vécsei Nagy Zoltán művészettörténészekről. Árkossy István festőművész-grafikus, író pedig könyvtervezői tanácsaival segítette a szerzőt.

Az Előszót író Banner Zoltán művészettörténész, művészeti író, költő, szerkesztő – tág ölelésű történelmi-társadalmi összefüggésbe helyezve Erdélyt – átfogó képet teremt az 1920-1990 közti időszakról. Mint az erdélyi magyar képzőművészeti élet kiváló ismerője, Banner értékeli is. A lényegre figyelve, nagyon fontos megállapításokat tesz: „A szellemileg megvakult Európa már száz évvel ezelőtt képtelen volt (nem is kívánta) kitapintani Erdély energiaforrásainak az élettani rendszerét. Figyelmén kívül hagyta az erdélyi magyarság – illetve mivel már akkor 1920-at írunk, inkább a Kós Károly által a három nemzetiségű régió karakterét meghatározó erdélyiség: a transzszilvanizmus – államalapító lehetőségeit. Elmulasztotta annak a valóban ízig-vérig európai kalandnak a megvalósulását, hogy a kontinens pénzügyorségével, Svájcjal szemben, illetve melléje megszervezze, fenntartsa a szellemi értékek tartalékolásának, őrzésének a jogával felruházott, ugyancsak háromnyelvű konföderációt. Pedig ez lett volna Erdély küldetése, hi-

szen már a 16-17. században példáját adta ennek a megőrző-közvetítő-megújító képességének – politikai képződményként; de az Erdélyi Fejedelemség funkciója a 20. században megismétlődött, hogy nem kapott rá mandátumot, s méghozzá éppen küldetéséből adódóan: szellemi erdélyi fejedelemségként.” „A konvergencia helyett a divergencia győzött 1920 után, mert a románság a Nagyrománia-mítoszt előbbvalónak ítélte a közös jövőépítésnél, a százszok pedig a második világháború utáni évtizedekben egyszerűen ’hazaköltöztek’ Németországba.”

A román hatalom érdektelenségét jelzi, hogy a három nemzetiségű festői, grafikusai és szobrászai 1990-ig mindössze kétszer szervezhették meg a három nemzetiségi közös kiállítást. A „nemzeti-szocialista jellegű kommunizmus évtizedeiben” egészen 1990-ig „csupán a közigazgatás (tartomány, illetve megye) szerinti hovatartozás, tehát a véletlen és a Képzőművészek Szövetségének helyi fiókjai döntötték el a közös kiállítások személyi összetételét; a transzszilvanista jelzöt vagy elvet pedig kijelteni sem volt tanácsos” – állapítja meg Banner Zoltán.

Kós Károly eszméje, a transzszilvanizmus „nem fantazmagória”, hanem erős „történelmi valóság”, amelynek programszerű megfogalmazása nélkül is érvényesülnie kellett – „különösképpen a legveszélyeztetettebb közösség: a magyarság szellemi életében”. És „megtörtént a gyönyörű csuda (Kós Károly): az évszázadokon át halmozódott kézműves, háziipari szakmai hagyományok, alkotókészség és erkölcsi szilárdság vulkányszerű, együttes feltöréséből, különösen a II. világháborút követően, olyan művészeti kultúra született, amely az erdélyi magyarság lélekszámához viszonyítva mind a személyiségek, mind az esztétikai minőség tekintetében – az egyetemes magyar művészetben belül – páratlan európai jelenség.” Az irodalomban, a színházban, a zene és a népművészetek mellett a képző- és iparművészetek területén.

Szívderítően igaz a művészettörténésznek az a megállapítása is, miszerint: „Ha a magyar állam ezeréves, akkor a magyar művészet is ezeréves...”, s ily módon az erdélyi magyar művészet is ezeréves.” És ha jelentkeztek is lokális jellegek abban, ami ebben az országrészben született, önálló létre kényszerült szellemiségről kizárólag az Erdélyi Fejedelemség (16–17. századi) és a trianoni békediktátumot (1920) követően tett tanúbizonyságot, tehát olyankor, amikor az anyaországtól kénytelen volt elszakadni, vagy erőszakkal elszakították.”

Demeter Ervin nem művészettörténész és nem kritikus, ezért nem értékeli, hanem szakmai adatokkal felsorolja, bemutatja, nyilvántartásba veszi az Erdélyben született, élt, dolgozott, meghalt alkotókat. Olyan ez a szívét melengető kiadvány, mint egy óriási műterem: bejárhatatlan. Bizonyára lesz valaki, aki „rátalál a hiányra”: XY hiányzik a lajstromból. De hát a „legelittebb szaklexikonokból is mindig hiányzik valaki, hiányzanak valakik”. Ez a könyvgyönyörűség több mint 450 erdélyi magyar képző- és iparművész életrajzi lexikona.

Különös és bátor vállalkozó kedv volt a Demeter Erviné, aki édesapjával, Hajdú Demeter Dénessel már az 1990-t megelőzően vállalta az Erdélybe látogatás kockázatait. 1988-ban a fiával, annak feleségével, Kulcsár Edittel, Domokos Pál Péterrel és Csurka Istvánnal együtt létrehozták az Erdély Művészetéért Alapítványt azzal a szándékkal, „hogyan az erdélyi kortárs művészeknek kiállítási lehetőséget teremtsenek az anyaországban”. 1993-tól (több mint harminc éve) pedig önálló galériát is működtetnek Budapesten. Amivel több száz művész bemutatását tették lehetővé a fővárosban.

A kötetet minden bizonnyal folytatni, kiegészíteni, gazdagítani fogják a „kellő rálátással rendelkező fiatalabb személyiségek, kortársak”.

Az erdélyi magyar képzőművészekről Banner Zoltán és Murádin Jenő készült

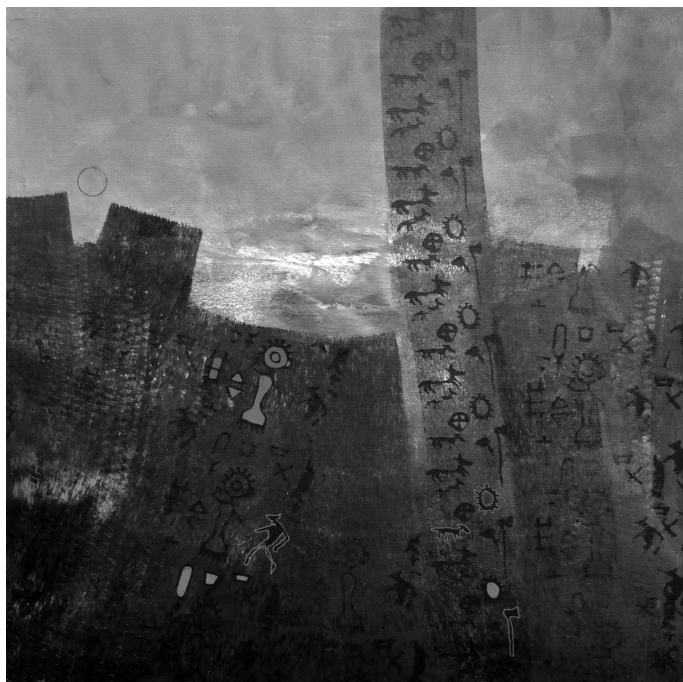
egységes képet adni, átfogó művet alkotni már a nyolcvanas évek közepén, ám Ceaușescu fasisztoid politikája, eufemisztikus fogalmazásban: a történelem nem tette lehetővé a megvalósítást. Így külön utakon igyekeztek eleget tenni az erdélyi művészet értékeinek közzétételére, „természetesen a korszak többi krónikásának: Borghida István, Ditrói Ervin, E. Szabó Ilona, Mezei József, Szekernyés János, Gazda József, Kántor Lajos közreműködésével”.

Fentebb már jeleztük, hogy a történelmi Erdély mellett a köznyelv a „trianoni területek” fogalmát kiterjesztette azokra a korábbi magyar területekre is, amelyek a trianoni diktátum után Romániához tartoznak, a Partiumra és a Bánságra. Ezért indokolt megjegyezni, hogy ebben a kötetben harmincnégy nagyváradi alkotóművész kapott helyet. Hajdú László műgyűjtő a Trianon utáni Nagyvárad magyar művészeti emlékeinek pártfogója, támogatója, művészeti tárgyainak őrzője, gazdag ismereteivel, adatlásokkal és eredeti műtárgyak fotóreprodukcióinak biztosításával hathatósan hozzájárult e kötet létrejöttéhez. Évekig tartó kiterjedő kutatómunkája révén jó néhány méltatlanul elfelejtett vagy perifériára szorult váradi képzőművész munkájának értékére, illetve fontosságára derült fény. Ugyanakkor azt is reméljük, hogy a kötet szerzőjének és segítőinek érdemes munkálkodásával sikerül felhívni a művészetszerető közönség figyelmét arra, hogy bizony Nagyváradon is van jó néhány művész (Jakobovits Márta, Szalai József, Urszinyi Mária, Jakobovits Miklós, Kristófi János, Bartovics József, Balogh István, Tibor Ernő, Fleischer Miklós, Fux Pál, Macalik Alfréd, Jovián György, Deák Árpád, Mottl Román, Ujvárossy László, Ujvárossy Kerekes Gyöngyi, Onucsán Miklós...), akik magas művészi értéket képviselő munkáikkal, életművükkel, nemzetközi kiállításokon való részvételükkel, nemcsak Erdély, közelebbről Partium kiválóságai lettek, hanem nemzetközi horizontú művészekké is váltak, érték.

Engedtessek meg, hogy végezetül illő szerénységgel, ámde őszinte örömmel jegyezzem meg: lelki elégtétellel tölt el, hogy e reprezentatív kötetben több volt művészetegyetemi hallgatóm is szerepel. A magyarfaló román politikai hatalom legsötétebb – hetvenes, nyolcvanas – éveiben a Ion Andreescu Képzőművészeti

Főiskolán, a Mátyás-házban – tanár-diákok – együtt töprengtünk a művészet örök rejtélyén, megfejthetetlen misztériumán, s lám, e könyv tanúsága szerint, néhányuknak sikerült felnőniük a legnagyobbak közé, hihetően európai szintre emelve művészi munkásságukat. Recenzensként innen is gratulálok nekik.

Aniszi Kálmán

Ghiczy György: Régóta kémleljük az eget, 2024 (akril, vászon, 80x80 cm)

ANISZI KÁLMÁN (1939) József Attila-díjas író, publicista, ny. egyetemi oktató. Bihar megyében, Magyarokacson született. 1985–90 között a *Korunk* folyóirat felelős szerkesztője. 1990 óta él Magyarországon, 2000-től a folyóirat megszűnéséig a *Kapu* külső főmunkatársa volt. Legutóbbi kötete: *Az út bennünk van* (válogatott novellák, 2024).